

instytut muzyki i tańca

Magdalena Oliferko

Paryski świat Juliana Fontany

Praca powstała w ramach Programu
Instytutu Muzyki i Tańca „Muzyczne białe plamy”

Bazylea 2014

Spis treści

Wstęp (krytyka źródeł)	2
I. Preludium (1832)	7
I.1. <i>Droga do Paryża</i>	7
I. 2. <i>Spotkanie z Chopinem</i>	11
II. Fontana i Chopin w Paryżu (1835–1844)	14
II.1. <i>Paryskie środowisko emigracji</i>	14
II. 2. <i>Położenie Fontany w połowie lat 30. i początki współpracy z Chopinem</i>	20
II. 3. <i>Fontana – kopista i totumfacki w zastępstwie nieobecnego Chopina</i>	22
II. 4. <i>Konflikt interesów i zerwanie przyjaźni</i>	27
II.5. <i>Kariera artystyczna Fontany po 1841 r.</i>	32
III. Post mortem – w hołdzie Chopinowi (1851–1869)	44
III.1. <i>Œuvres Posthumes Chopina</i>	44
III.2. <i>Emigracyjna działalność Fontany po 1851 r.</i>	49

WSTĘP

Dziętnastowieczny Paryż był centrum życia kulturalnego Europy, sercem *beau monde*, w którym gromadzili się najwybitniejsi artyści, koegzystując ze sobą, konkurując i wzajemnie się inspirując. Po 1831 r. stolica Francji odgrywała dla Polaków szczególną rolę, stając się swoistą enklawą polskości, miejscem w którym Wielka Emigracja z pietyzmem przechowywała i rozwijała rodzimą tradycję. Kultura polska współistniała tam wraz z francuską oraz duchem kosmopolityzmu, tworząc wielobarwną paletę. Chopin spędził w Paryżu połowę swego życia. Dotarł tam we wrześniu 1831 roku i pozostawał do ostatnich swoich dni. Francuską stolicę opuszczał na dłużej jedynie podczas wyjazdów do Anglii w 1837 i 1848 roku, przebywając z George Sand na Majorce i spędzając z nią corocznie sezony letnie w Nohant. Paryż stał się drugim domem także dla wielu przyjaciół kompozytora, m.in. dla jego najbliższego druha, Juliana Fontany (1810–1869). Obecny przy nim całe życie, począwszy od lat warszawskich, wspólnej nauki w licealnej klasie oraz w Konserwatorium, gdzie odebrał nauki niższego stopnia¹, Fontana przebywał w Paryżu w najbliższym otoczeniu Chopina od początku lat 30., wyjeżdżając na dłużej lub krócej. W paryskim świecie Chopina pełnił różne funkcje. Był dlań współlokatorem i wiernym przyjacielem, doradcą i reprezentantem w interesach podczas nieobecności Chopina w mieście, kopistą, który nie wahał się nakłaniać mistrza do innych rozwiązań muzycznych², powiernikiem i „Julisią”, do którego Chopin przemawiał w swoich listach najczulszymi słowami, był wreszcie uczniem i błyskotliwym wirtuozem, który czekał na wsparcie swego niekwestionowanego talentu. Rozdarty przez brak aprobaty, postanowił zerwać pęta trudnej przyjaźni, szukając szczęścia najpierw w samym Paryżu i we Francji, a następnie wyjeżdżając na drugą półkulę, gdzie osiągnął spektakularny sukces. Fontana powrócił do Paryża po śmierci swego mistrza, by

¹ Szerzej na temat edukacji muzycznej Fontany zob.: M. Oliferko, *Julian Fontana. Between Individuality and Imitation*, w: *After Chopin. Influence of Chopin's Music on European Composers till the First World War*, red. Artur Szklener, Warszawa: NIFC 2012, ss. 45–65 oraz Jan Ekier, *Julian Fontana jako wydawca Œuvres Posthumes Chopina*, „Rocznik Chopinowski” nr 22/23 (1996–1997), ss. 19–88.

² Za jego namową Chopin dokonał drobnych zmian w drugiej części Poloneza A-dur op. 40, dedykowanego Fontanie. Zob. komentarz do Wydania Narodowego Dzieł Chopina, red. J. Ekier, Kraków: PWM 2004, t. VI, ss. 2–3. Zob. także list Chopina do Fontany z 7 marca 1839 r. „Na Twój list szczerzy i prawdziwy masz odpowiedź w drugim Polonezie [...]” (*Korespondencja Fryderyka Chopina*, opr. Bronisław Edward Sydow, t. I–II, Warszawa: PIW 1955, t. I, s. 337) oraz późniejszy, z października, w którym kompozytor pisał do Fontany, odwołując się do licznych zleceń: „będę ci za to o d m i e n i a ł d r u g ą c z ę ś ć P o l o n e z a aż do zgonu. Wczorajsza wersja może ci się także niepodoba, chociaż suszyłem mózg z jakie 80 s e k u n d”. List bez daty (Ferdynand Hoesick, *Chopiniana*, t. I – *Korespondencja Chopina*, Warszawa: F. Hoesick 1912, s. 53), według Sydowa (*Korespondencja Chopina*, op.cit., t. I, s. 365): 8 października 1839 r.

zająć się wydaniem jego kompozycji pozostających w manuskryptach. Dziełem tym zapisał się na zawsze na kartach historii i raz jeszcze zbliżył się do Chopina. W latach 1854–56 uczestniczył w koncertach promujących wydanie dzieł pośmiertnych swego zmarłego mistrza. Niedługo potem los zadał mu najstraszniejszy cios, odbierając słuch. Po wydaniu ostatniego tomu *Œuvres Posthumes* Chopina, Fontana żył w Paryżu jeszcze 10 lat, pozostając w nędzy i cierpieniu fizycznym. W wigilię Bożego Narodzenia 1869 odebrał sobie życie, trując się czadem.

W wielu monografiach Chopina podejmowano dotąd próby przedstawienia paryskiego otoczenia kompozytora na marginesie jego biografii. Sztandarową pracą, w której Chopinowski „background” stał się tematem *per se*, była praca Willama D. Atwooda *Paryskie światy Fryderyka Chopina*³, kreśląca obraz stolicy Francji okresu Ludwika Filipa, wizerunek europejskiej metropolii wraz z jej społecznością, architekturą, myślą społeczną, słowem szeroko pojęty świat otaczający kompozytora nad Sekwaną. W tytule niniejszej pracy celowo nawiązuję do książki Atwooda. Paryski świat Juliana Fontany stanowią bowiem raz jeszcze odbicie rzeczywistości otaczającej Chopina. Nie tej, w którą został niejako wpisany, przybywając tu w 1831 r. jako nikomu nieznanemu artyście z Królestwa Polskiego, lecz tej najbardziej intymnej, którą kreował w domowym zaciszu, ujawniającej nieznane aspekty jego charakteru i codzienności. Liczne materiały źródłowe, dotyczące paryskiego życia Fontany, pozwalają spojrzeć na osobę Chopina z drugiej strony zwierciadła, oczami jego wszechobecnego druha.

Zagadnienie paryskiej aktywności Juliana Fontany nie zostało dotąd gruntownie przebadane i przedstawione w publikacjach naukowych, a sama postać Fontany, mimo iż przewijała się w chopinowskiej literaturze od jej początków, pozostawała do niedawna tajemnicą⁴. W pracach chopinologicznych, w których wspomiano Fontanę, powielano wiele

³ Willam D. Atwood, *The Parisian Worlds of Frédéric Chopin*, Yale: University Press 1999, tłum. pol.: *Paryskie światy Fryderyka Chopina*, Zbigniew Skowron, Kraków: Musica Iagellonica 2005.

⁴ Na temat Fontany powstały dotąd pochodzące z lat 80. XX w. naukowe artykuły J. Ekiera (*Julian Fontana jako wydawca...*, op.cit.), skupiony wokół działalności edytorskiej Fontany oraz Cecilio Tieleasa (*Julián Fontana. El introductor de Chopin en Cuba*, w: „Revista de musicologia” 1988, t. 11/ 1, ss. 123–150), dotyczący kubańskiego epizodu Fontany – oba wymagające pewnych korekt oraz uzupełnień; pochodzące z ostatnich lat prace M. Oliferko (*Fontana i Chopin w listach*, Warszawa: NIFC 2009; teź: *Julian Fontana. Between Individuality...*, op.cit.; teź: *Julian Fontana. Wirtuoz czy poeta fortepianu?*, w: *Jan Ekier – artysta stulecia w darze Chopinowi*, red. Irena Poniatońska, Warszawa: Narodowy Instytut Fryderyka Chopina 2013, ss. 348–362; teź: *Chopin and Liszt in Fontanas Cuban Episode*, w: «Grandeur et finesse». *Chopin, Liszt and the Parisian Musical Scene*, red. Luca Sala, Brepols 2013 (Speculum Musicae, 20), ss. 311–326; teź: *Przyjaźń czy animozja? Nieznane aspekty relacji Fontany i Chopina*, „Ruch Muzyczny” 2010 nr 2, ss. 30–34; teź: *Sukces czy porażka? Koncert Juliana Fontany w sali Erarda*, „Ruch Muzyczny” 2010 nr 13, ss. 36–39; teź: *Julian Fontana na Kubie*, „Ruch

nieściślych informacji. Dotarcie do materiałów źródłowych utrudniało ich znaczne rozproszenie. Badań w tej materii nie ułatwiał także fakt, że wiele aktywności Fontany, zwłaszcza tych z początku lat 30. wymyka się źródłowym opisom, wymagając rekonstrukcji na podstawie nieciągłych przekazów. Źródła prymarne, którymi posługuję się do odtworzenia paryskiej działalności Fontany, to przede wszystkim materiały epistolarne, zapiski pamiętnikarskie, publikacje prasowe oraz druki muzyczne. Źródła wtórne najczęściej stanowią materiały niemiernodajne, służąc przede wszystkim krytycznej ocenie sytuacji badawczej. Jako że listy Fontany do Chopina nie zachowały się, wiedzy na temat jego działalności w Paryżu w kontekście związków z Chopinem i polską emigracją dostarczają przede wszystkim nieznane do niedawna listy do S.E. Koźmiana z lat 1833–1869 ze zbiorów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie⁵ oraz do kuzynki, Kornelii de Verny, z lat 1842–43, przechowywane w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie, wydane w książce autorki, *Fontana i Chopin w listach* (Warszawa 2009). Niezwykle cennym źródłem są też listy Chopina do Fontany, pisane od początku lat 30. do 1848 roku⁶. Obraz ten jednak byłby niepełny bez konfrontacji ze źródłami przechowywanymi w samym Paryżu. Znajdują się tam całkiem nieznane bądź niedość wyeksplorowane dokumenty polskich organizacji emigracyjnych, Towarzystwa Politechnicznego Polskiego, Towarzystwa Historyczno-Literackiego, Stowarzyszenia Podatkowego i in., wraz ich statutami oraz listami członków. Ponadto niezwykle cenne źródło

Muzyczny” 2011 nr 14, ss. 32–36; teŹe: *Nieznane karty genealogii Juliana Fontany*, „Ruch Muzyczny”, 2013 nr 18, ss. 38–40) oraz Piotra Mysłakowskiego (*Julian Fontana i Fryderyk Chopin – dwie zagadki „urodzinowe”*, „Ruch Muzyczny” 2013 nr 10, ss. 35–37), poruszający kwestie genealogiczne, na który autorka odpowiedziała artykułem *Nieznane karty...*, op.cit.

⁵ Zachowane w liczbie 120, listy Fontany do S.E. Koźmiana z lat 1833–1869, przechowywane w zbiorach Biblioteki PAU i PAN w Krakowie, stanowią wyjątkowe źródło do rekonstrukcji jego biografii, zawierając m.in. wiele cennych informacji na temat relacji Fontany z Chopinem. Najistotniejsze listy z kolekcji zostały opublikowane w książce M. Oliferko, *Fontana i Chopin...*, op.cit. Wcześniejsza edycja wybranych listów ze zbiorów PAU i PAN, dokonana przez Józefa Fijałka, nie uwzględniała w ogóle listów z lat 30. i 40., pomijając tym samym kwestie związków Fontany z Chopinem, a skupiając się na jego epizodzie amerykańskim oraz późniejszych latach paryskich, od 1851 r. (*Wybór listów Juliana Fontany do S. E. Koźmiana z lat 1844–68*, opr. J. Fijałek, w: „Rocznik I Biblioteki PAN” 1955, ss. 189–266).

⁶ Znana jest łącznie treść 57 listów Chopina do Fontany. Na ową korespondencję składa się: 7 niedatowanych bilecików, pochodzących z lat trzydziestych; 5 listów z końca 1838 r. i początku 1839 r., wysyłanych z Majorki; 10 listów z Nohant, pisanych w ciągu lata i jesienią 1839 r.; 2 listy z lat 1839–1840, wysyłane z Paryża do opuszczającego francuską stolicę Fontany oraz z Nohant do przebywającego w Bordeaux; 25 listów wysyłanych z Nohant z 1841 r. oraz 2 listy z 1848 r., jeden pisany z Paryża do przebywającego w Nowym Yorku Fontany, drugi z Calder House do Fontany w Londynie. 6 czerwca 1851 r. Fontana wspominał o listach Chopina: „Mam ich 58, z których 8 czy 10 bilecików po kilka linii. Reszta [to] listy, które pisał po większą część z Palmy lub la Châtre, gdzie siedział z P[an]ią Sand.” (List do S.E. Koźmiana, M. Oliferko, *Fontana i Chopin...*, op.cit., s. 142). Z przekazu tego wynika jasno, że jeden z bilecików Chopina zawieruszył się. Zbiór F. Hoesicka (*Chopiniana*, op.cit.) nie uwzględnia 8 zachowanych listów Chopina do Fontany, *Korespondencja Chopina* B. Sydowa (op.cit.) pomija zaś jeden bilecik Chopina.

i wielki unikat stanowią oficjalnie nieskatalogowane spisy przebywających na obczyźnie Polaków wraz z ich adresami, które na podstawie zestawienia z adresami Chopina i Fontany pozwalają odtworzyć, kto i gdzie przebywał w tym okresie w Paryżu. Istnieją cztery spisy adresów paryskiej emigracji z okresu aktywności Fontany nad Sekwaną⁷. Tworzą one pejzaz polskiej emigracji w latach 30., 40. i 50. XIX w. nawet w sensie czysto statystycznym, stanowiąc nieocenione źródło do rekonstrukcji kontaktów Polonii na obczyźnie. Zbiory paryskie dopełniają pojedyncze listy emigracyjne Fontany: do Władysława Mickiewicza⁸, Towarzystwa Historyczno-Literackiego⁹ oraz dokumenty Stowarzyszenia Podatkowego Emigracji Polskiej¹⁰. Materiały te pozwalają usytuować Fontanę w środowisku Wielkiej Emigracji. Nieocenione są także zbiory Bibliothèque Nationale de France: obecne w niej kolekcje druków muzycznych oraz prasy, z których najważniejszą jest wydawana w latach 1835–1880 „Revue et Gazette Musicale de Paris”¹¹. Obrazu dopełniają zapiski pamiętnikarskie przebywających w Paryżu rodaków Fontany, Leonarda Niedźwieckiego, Józefa Brzowskiego i in. Ostatnim źródłem są wreszcie materiały cmentarne z archiwum paryskiej nekropolii Montmartre, dokumentujące zgon Fontany.

W niniejszej pracy wydzielono trzy zasadnicze części, odpowiadające różnym okresom paryskim Fontany: *Preludium (1832)*, w której opisano drogę do Paryża i moment pierwszej wizyty Fontany nad Sekwaną przed jego wyjazdem do Anglii; *Fontana i Chopin w Paryżu (1835–1844)*, odnoszącą się do okresu zacieśnionej przyjaźni i muzycznej współpracy rodaków nad Sekwaną, gdzie zwrócono uwagę na środowisko polskiej emigracji, omówiono położenie Fontany, jego oddaną pracę na rzecz Chopina, a następnie konflikt interesów,

⁷ *Spisy i adresy Polaków na emigracji z l. 1834–1855*, zbiory Biblioteki Polskiej w Paryżu, rkp. W jednostce tej znajdują się następujące tomy, istotne dla odtworzenia paryskiej rzeczywistości Chopina i Fontany: *Spis Polaków zamieszkałych w Paryżu z zaznaczeniem zawodu z l. 1834–35*; *Spis Polaków zamieszkałych w Paryżu*, odpowiadający latom 1841–42 (ss. 25–36); *Adresy Polaków zamieszkałych w Paryżu w l. 1851–52* oraz *Adresy Polaków zamieszkałych w Paryżu na rok 1849*.

⁸ List z 15 września 1869 r. *Korespondencja Władysława Mickiewicza*, zbiory Biblioteki Polskiej w Paryżu.

⁹ Listy z 4 stycznia 1852 r. oraz z 5 lutego 1854 r. Zbiory Biblioteki Polskiej w Paryżu.

¹⁰ *Deklaracje Członków Stowarzyszenia Podatkowego Emigracji Polskiej z lat 1862–1864*, zbiory Biblioteki Polskiej w Paryżu.

¹¹ „Revue et Gazette Musicale de Paris” (1835–1880) powstała w wyniku fuzji wydawanej w Paryżu w latach 1827–1835 przez F.-J. Fétisa „Revue Musicale” oraz drukowanej w latach 1834–35 przez M. Schlesingera „Gazette Musicale”. Uznawana była za najbardziej wpływową gazetę muzyczną Francji XIX wieku, której zasięg oddziaływał także poza jej granice. „Revue et Gazette Musicale de Paris” zawierała nieocenione informacje na temat francuskiego życia muzycznego, nie tylko z Paryża, ale także z innych zakątków kraju, felietony, którym linię nadawał Fétis, a także suplementy muzyczne. W wydaniu grudniowym 1841 r. jako załącznik czasopisma ukazał się album *Keepsake des Pianistes*, zawierający fortepianowe miniatury najwybitniejszych kompozytorów: Chopina, Kalkbrennera, Döhlera, Wolffa, Mendelsohna, Moschelesa i Rossiniego oraz pierwsze drukowane dzieło Fontany, *Marche funèbre*.

dramat rozstania i początek samodzielnej kariery Fontany do momentu opuszczenia Europy. Część trzecią, *Post mortem – w hołdzie Chopinowi (1851–1869)*, poświęcono okresowi po śmierci Chopina, gdy Fontana powrócił do Paryża z drugiej półkuli i poświęcił się wydaniu *Œuvres Posthumes* swego nieodżałowanego mistrza, aż do jego samobójczej śmierci 20 lat po zgonie Chopina. Każdy z podrozdziałów zaopatrzono w krótkie cytaty pełniące rolę motta, wprowadzające w źródłowy kontekst omawianych tematów.

* * *

Ilustracja 1. Paryż - Hotel de Ville. Litografia kolorowana L. Deroya wg własnego rysunku, 1856

I. PRELUDIUM (1832)

I.1. Droga do Paryża

*„Fontanę już za kilka tygodni obaczysz, bo był u nas wuj jego
onegdaj dowiadując się o twój adres.”*

Ludwika Chopin do brata w Paryżu, 27 listopada 1831 r.

Fontana znalazł się na emigracji jako uczestnik Powstania Listopadowego, w którym dosłużył się stopnia podporucznika artylerii¹². Co do daty jego przybycia nad Sekwanę, podobnie jak na temat innych losów Fontany, nagromadziło się dotąd w chopinowskiej literaturze wiele nieścisłości. Niektórzy chopinowscy biografowie sugerowali, że przybył on do Paryża już w końcu 1831 lub w początkach 1832 roku¹³. Za podstawę brano bowiem list siostry Chopina, Ludwiki, z 27 listopada 1831 r., w którym donosiła ona przebywającemu w Paryżu bratu: „Fontanę już za kilka tygodni obaczysz, bo był u nas wuj jego¹⁴ onegdaj dowiadując się o twój adres”¹⁵. Obraz wyłaniający się z rozproszonych źródeł dowodzi jednak, że dotarcie nad Sekwanę musiało zabrać Fontanie dużo więcej czasu, a do spotkania przyjaciół doszło nie wcześniej niż połowie 1832 roku.

Niesposób ustalić dokładną datę przybycia Fontany do Paryża. Pierwsze lata jego emigracyjnej tułaczki dają się bowiem z trudem odtworzyć ze względu na niemal całkowity brak źródeł, wymagając rekonstrukcji. Droga, którą przebył od 1 września 1831 r., gdy w miejscowości Dobryńka, położonej tuż przy granicy Bugu, otrzymał stopień podporucznika artylerii z rąk generała Girolamo Ramorino¹⁶, wymaga rekonstrukcji. Nieznane dotąd dokumenty spadkowe rodziny wskazują, że po upadku powstania, w kwietniu 1832 r. Fontana znajdował się jeszcze we Lwowie, gdzie podpisał akt nadania swej matce plenipotencji do działania we wszelkich swych interesach¹⁷. We Lwowie znalazł się, jak się zdaje, nie całkiem przypadkowo. Tuż nieopodal, w należącej do cyrkułu Złoczkowskiego wsi

¹² Dokument nadania Fontanie stopnia podporucznika artylerii z dn. 1 września 1831 r. znajduje się w zbiorach Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie.

¹³ J. Ekier, *Julian Fontana jako wydawca...*, op.cit., s. 33; Elżbieta Dziębowska, *Julian Fontana*, w: „The New Grove Dictionary of Music”, 2 wyd., red. Stanley Sadie, Londyn 2001, t. 9, s. 75.

¹⁴ Mowa o jednym z braci matki Fontany, Julianny z Petzoldów (1784–1847), Franciszku Ksawerym Petzoldzie (1782–1858), pułkowniku wojska polskiego lub Henryku Petzoldzie (1782 – po 1812), podpłatniku pierwszej dywizji wojsk Księstwa Warszawskiego.

¹⁵ *Korespondencja Chopina*, op.cit., t. I, s. 195.

¹⁶ Zob. przypis 12.

¹⁷ Dokument z 7 kwietnia 1832 r. podpisał Fontana, aby umożliwić swej matce sprzedaż kamienicy przy ulicy Świętojańskiej w Warszawie, której był sukcesorem.

Brody mieszkał jego oddany wuj, Antoni Sykstus¹⁸. Jak wskazują wszelkie poszlaki, emigracyjne drogi Fontany miały następnie prowadzić do Hamburga oraz Paryża, skąd udał się do Anglii. Teza o przybyciu Fontany do Paryża w 1832 r. pozostaje w sprzeczności ze słowami Oskara Kolberga, który jednak nie był bezpośrednim świadkiem wypadków. Podaje on, że w Paryżu znalazł się Fontana dopiero w 1834 roku, wcześniej zaś, wedle jego relacji, przebywał w Hamburgu, skąd za namową Moschelesa udał się do Anglii w 1833 roku¹⁹. Biorąc pod uwagę bliskie kontakty Fontany z Moschelesem od początku jego pobytu na Wyspach Brytyjskich²⁰, relację Kolberga należałoby przyjąć za prawdopodobną, wymagającą jednakże pewnego sprostowania. Istnieją bowiem wiarygodne przekazy, że Fontana spotkał się z Chopinem w Paryżu, zanim zdecydował się wyjechać na Wyspy Brytyjskie. Pierwszym z nich jest relacja najbliższego przyjaciela Fontany, Stanisława Egberta Koźmiana²¹, z którym spotkał się wkrótce po jego przybyciu do Anglii, drugą – wspomnienie Maurycego Antoniego Szulca w jego monografii Chopina²², spisanej na podstawie wspomnień świadków. Ponadto, nie należy wątpić, że Fontana, pozostający w niemal religijnym uwielbieniu talentu Chopina, z którym grywał na cztery ręce w Warszawie²³, w którego domu na Krakowskim Przedmieściu był codziennym gościem²⁴ i z którym utrzymywał korespondencyjną więź

¹⁸ Po śmierci ojca Fontany, Jana Józefa Franciszka (1772–1812), jego wuj, Antoni Sykstus, zrzekając się swych praw do rodzinnego majątku na rzecz Juliana i jego siostry tłumaczył, że uczynił to „chciawszy dać przynajmniej cię dowodu prawdziwego przywiązania i szczeréj przyjaźni” dla swego brata oraz „wypłacić mu się choć w części za dobrodziejstwa” (Ibid.). Z Julianem pozostawał w korespondencji jeszcze pod koniec lat 30. Zob. korespondencja Fontany w zbiorach Biblioteki PAU i PAN w Krakowie.

¹⁹ *Korespondencja Oskara Kolberga*, cz. III, Wrocław–Poznań 1969, ss. 725–726. Kolberg, który po Powstaniu Listopadowym osiadł w Galicji i nie był bezpośrednim świadkiem losów Fontany, powoływał się na niezachowane do dziś listy Juliana do matki, wysyłane z Hamburga i Londynu, które – jak twierdził – czytał wraz ze swym bratem. Wydaje się, że twierdzenie swe wysnuł przez dedukcję, wnioskując na podstawie braku znanych sobie listów, które mógł Fontana wysyłać z Paryża. Wskazana przez niego data 1834 r. nie znajduje potwierdzenia w żadnym innym źródle.

²⁰ Zob. listy Fontany z lat 1833–34 ze zbiorów Biblioteki PAU i PAN w Krakowie.

²¹ [Stanisław Egbert Koźmian], *Wspomnienie o Julianie Fontanie*, „Czas” nr 15 z 20 stycznia 1870 r., s. 1.

Stanisław Egbert Koźmian (1811–1885) – poeta, tłumacz, publicysta, najbliższy przyjaciel Fontany, oddany mu do ostatnich jego dni. Ukończył Liceum Warszawskie i w 1828 r. wstąpił wraz z Fontaną na Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Uczestniczył w Powstaniu Listopadowym, w którym dosłużył się stopnia podporucznika. W 1833 r. dotarł do Anglii. Osiadł początkowo w Birmingham, a od 1835 r. w Londynie. Na prośbę Fontany opiekował się Chopinem podczas jego pobytu nad Tamizą w 1837 r. Głęboka więź Koźmiana z Fontaną, która zrodziła się podczas młodzieńczych lat spędzonych w Warszawie, trwała do ostatnich dni Juliana. W 1842 r., Fontana wyznał Koźmianowi: „przyjaźń twoja, do której wiążą się wspomnienia tylu lat zaszyłych, jest jedną z niewielu z rzeczy, które w życiu moim naywyżéj cenię”. List z 5 kwietnia 1842 r., M. Oliferko, *Fontana i Chopin...*, op.cit., s. 84.

²² Marceli Antoni Szulc, *Fryderyk Chopin i jego utwory muzyczne*, Poznań: Księgarnia Jana Konstantego Żupańskiego 1873, s. 244.

²³ W 1828 r. wykonali wspólnie *Rondo C-dur* na 2 fortepiany (wyd. pośmiertnie jako op. 73) w sali warszawskiego fabrykanta fortepianów, Fryderyka Bucholtza.

²⁴ Siostra Chopina, Izabella, wspominała: „znał [Fontana] Fryderyka od młodych lat i jego Rodziców, w których

podczas Powstania Listopadowego²⁵, szukał kontaktu ze swym mistrzem, gdy tylko udał się na emigrację²⁶. Plany Fontany rychłego odwiedzenia Chopina w Paryżu potwierdzają także cytowane już wyżej słowa siostry Fryderyka z 27 listopada 1831 r. „Fontanę już za kilka tygodni obaczysz [...]”²⁷. Jego silne zainteresowanie materią fortepianu od początku działalności w Anglii, a także praca nad edycjami dzieł Chopina, które wydawał w oficynie Wessla nad Tamizą od początku lat 30., przedstawiając się jako jego wychowanek²⁸, dają świadectwo, że w początkach emigracyjnej drogi Fontany musiał istnieć kontakt przyjaciół w relacji mistrz–uczeń²⁹. Kontakt ten nieodzownie związany był z wizytą w Paryżu. Na marginesie należy tu dodać, że w pierwszych miesiącach emigracji muzyczne losy Fontany nie były jeszcze przesądzone. Fontana, który przed wybuchem powstania studiował prawo na Uniwersytecie Warszawskim, a w muzyce odebrał nauki niższego stopnia, w Hamburgu „przez kilka miesięcy gorliwie się zajmował przedmiotami handlowymi, chcąc pracą w kantorze na chleb zarobić”³⁰.

domu był codziennym gościem”. Cyt. za: Leopold Binental, *Chopin. Życiorys twórcy i jego sztuka*, Warszawa: Wydawnictwo F. Hoesicka 1937, s. 140.

²⁵ Jeszcze w grudniu 1830 r. Chopin pisał do rodziny z Wiednia: „Fontanę jak zobaczycie, powiedzcie mu, że się do niego pisać zabieram”. List z 26 grudnia 1830 r., *Korespondencja Chopina*, op.cit., t. I, s. 161.

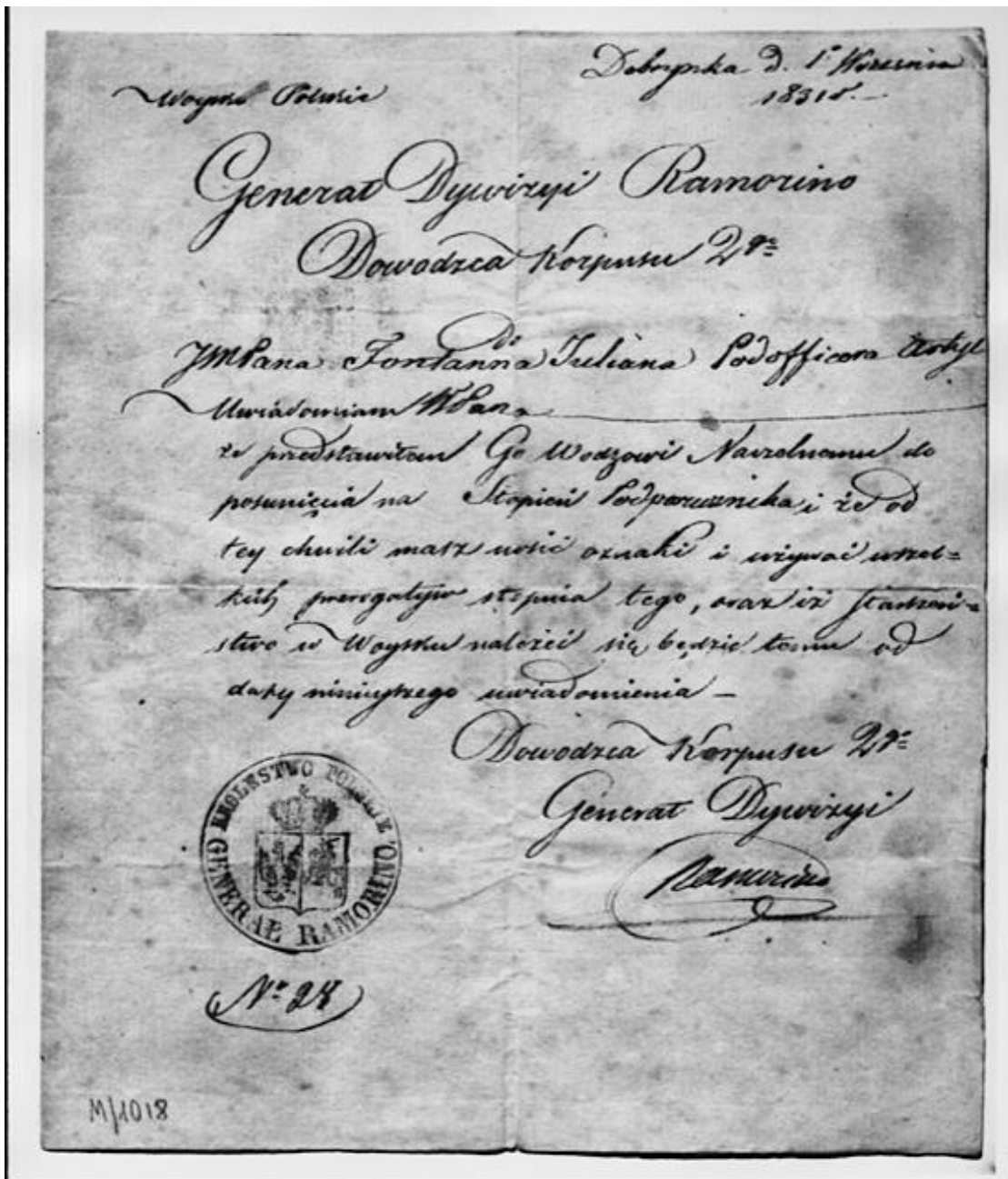
²⁶ Być może, nieco odwleczony w czasie moment przybycia Fontany do Paryża (nie wcześniej niż wiosną 1832 r.) mógł mieć związek z epidemią cholery, która przywędrowała nad Sekwanę jesienią 1831 r. we wschodu Europy. Wielu polskich emigrantów, pragnących znaleźć schronienie we Francji, zmuszonych było wówczas przejść kwarantannę. Zob.: W. Atwood, *Paryskie światy...*, op.cit., s. 56.

²⁷ *Korespondencja Chopina*, op.cit., t. I, s. 195.

²⁸ W latach 1834–1845 w londyńskiej oficynie Wessel & Co pojawiły się następujące utwory Chopina, sygnowane nazwiskiem Fontany: *Premier grand concerto pour le piano forte [...] par Frédéric Chopin (de Varsovie)*. Edited and fingered by A. [sic!] Fontana, op. 11 [ca. 1834]; *La gâité. Introduction et polonaise brillante [...] par Frédéric Chopin*. New Edition, revised and fingered by his pupil, I. Fontana, op. 3 [ca. 1836]; *Douze grandes études [...] par Frédéric Chopin (de Varsovie)*. Edited with additional fingering by his pupil, I. Fontana, op. 10 [ca. 1840]; *Le posiana. Rondeau à la Mazur [...] par Frédéric Chopin [...]*. Edited by his pupil, I. Fontana, op. 5 [1845] (datowanie druków za: British Library w Londynie). Co do samego zaangażowania Fontany w przygotowanie do druku wyżej wspomnianych dzieł, ograniczało się ono do wprowadzenia palcowania i adaptacji na potrzeby londyńskiego wydawcy. Opusy te miały już swoje wcześniejsze wydania: op. 11 u Schlesingera w Paryżu i u Kistnera w Lipsku w 1833 r.; op. 3 u Mechettiego w Wiedniu w 1831 r. i u Richaulta w Paryżu w 1835 r.; op. 10 u Schlesingera w Paryżu i Kistnera w Lipsku w 1833 r.; op. 5 u Brzeziny w Warszawie w 1828 r., u Hofmeistra w Lipsku w 1836 r. (zob. *Katalog dzieł Fryderyka Chopina*, opr. Józef Chomiński, Teresa Dalila Turło, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne 1990; *Annotated Catalogue of Chopin's First Editions*, opr. Christophe Grabowski, John Rink, Cambridge: Cambridge University Press 2010).

²⁹ Udzielane Fontanie konsultacje prawdopodobnie nie miały klasycznej formy lekcji, a Chopin nie pobierał od Fontany pieniędzy. Relacja Fontany z Chopinem na polu pedagogicznym, na którą uwagę zwracał już J. Ekier (*Julian Fontana jako wydawca...*, op.cit.), jest przedmiotem artykułu M. Oliferko, *Julian Fontana – uczeń Chopina*, w przygotowaniu do druku.

³⁰ „Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu” 1869, s. 278.

Ilustracja 2. Dokument nadania Fontanie stopnia podporucznika artylerii z dn. 1 września 1831 r.

I. 2. Spotkanie z Chopinem

„Nieś w duszy nabóy, i słabuy, ale z nosiwa, niech tego nikt niespostrzeżiwa.”

Chopin do Fontany, Paryż, początek lat 30.

Paryż, do którego dotarł Fontana, był ogromnym miastem, liczącym blisko milion mieszkańców. Stanowił centrum życia umysłowego Europy. Ideały romantycznej sztuki objawiły się tu i rozwinęły ze szczególną mocą, ściągali najlepsi artyści z całego kontynentu. Artystycznego spełnienia poszukiwał tam także Fontana, jednak w miejscu tym nie poczuł się nigdy prawdziwie zdomowiony. W 1838 r. wyznał w afekcie: „ia Paryża niecierpię jako miasto, tylko to bieda, że tu jest *centre* sztuki”³¹.

We wspomnieniu jego najbliższego przyjaciela, S.E. Koźmiana, czytamy: „Wyszędłszy na emigrację, [Fontana] znalazł się obok Chopina w Paryżu w r. 1832. Począł tam dawać lekcyę na fortepianie, ale że te niedostateczny przynosiły mu dochód, wyjechał do Anglii w końcu r. 1833³². [...] osiadł w Londynie, z kąd po dwuletnim blisko pobycie w r ó c i ł [podkreślenie M.O.] do Francyi”³³. Podobnie wydarzenia opisuje M.A. Szulc: „Szczególne losu zdarzenie zbliżyło obu przyjaciół w r. 1832 w Paryżu. Zajęli nawet jedno mieszkanie, a Fontana, już wtedy biegły pianista, brał jeszcze u Chopina lekcyę, a przynajmniej zasięgał światłych rad jego, chcąc się nadal utrzymywać z lekcyi na fortepianie”³⁴. Chopin wynajmował wówczas nieduże lokum na Cité Bergère, do którego pod koniec roku przyjął znajomego z Warszawy doktora, Aleksandra Hoffmanna. Wspólne mieszkanie Fontany z Chopinem w tym czasie nie mogło więc trwać długo.

Doświadczony tragicznymi wypadkami przebytego powstania Fontana, spotkawszy swego dawnego warszawskiego przyjaciela, szukał w nim oparcia, zarówno w kwestiach zawodowych, jak i osobistych. Nie spotkał się jednak ze zrozumieniem Chopina. Rozbieżność ich oczekiwań znakomicie ilustruje pochodzący z połowy lat 30. bilecik Chopina³⁵. Polecając

³¹ List do S.E. Koźmiana z 6 marca 1838 r., M. Oliferko, *Fontana i Chopin....*, op.cit., s. 56.

³² Fontana dotarł do Anglii na przełomie 1832 i 1833 roku, co potwierdzają jego listy do S.E. Koźmiana, przechowywane w zbiorach Biblioteki PAU i PAN w Krakowie. Wspomnienie Koźmiana zostało sporządzone niemal 40 lat później, co w sposób zrozumiały mogło stać się przyczyną błędnego wyliczenia daty.

³³ [S.E. Koźmian], *Wspomnienie...*, op.cit.

³⁴ M.A. Szulc wspomina także o pobycie Fontany w Anglii począwszy od 1833 r., po czym, podobnie jak S.E. Koźmian stwierdza, że „W r. 1835 [Fontana] p o w r ó c i ł [podkreślenie M.O.] do Francyi”. M.A. Szulc, op.cit., s. 244.

³⁵ Bilecik bez daty, napisany najpewniej między 1835 a 1836 rokiem. Fonetycznie odnotowany adres Fontany („Site dantę troa u kater” = „Cité d’Antin trois u quatre”) pokrywa się z tym, który obierał on po powrocie

Fontanie wizytę u hrabiostwa Komarów, gdzie obecna miała być, m.in. Delfina Potocka, przemawiał doń w humorystyczno-sarkastyczny sposób:

„Posyłam Ci wczorajszy bilecik Nat[alii] Komar³⁶ [...] możesz się zabawić, jeżeli ci jakie s p l i n y do ł b a bez p e r u k i niewkwateruiesz – Wszakże w żadnym salonie z h a r m a t strzelać niebędą, – a też oświeć tobie jeszcze – zawczasie, chociażżeś s t a r s z y o 10 lat odemnie. Nieś w duszy nabóy, i słabuy, ale z nosiwa, niech tego nikt niepostrzeżiwa”³⁷.

Już ta krótka wypowiedz Chopina daje obraz przygnębienia, jakie towarzyszyło Fontanie na emigracji. Wydaje się, że właśnie brak silnego oparcia w osobie Chopina mógł być jednym z powodów, dla których postanowił szukać szczęścia w Anglii pod koniec 1832 roku, po krótkim, trwającym maksymalnie kilka miesięcy pobycie w Paryżu.

W Londynie Fontana koncertował, edytował dzieła Chopina, działał jako pedagog. Udzielał się także w organizacjach polonijnych oraz wydał wybór polskich pieśni narodowych w tłumaczeniu angielskim, o tytule *Polish National Melodies*³⁸. Pozostawał w Anglii, jak sam zeznawał, do 1835 – nie zaś, jak podaje większość badaczy – do 1837 roku³⁹. Do Paryża

z Anglii, a więc nie wcześniej, niż w 1835 r. Nie można oczywiście wykluczyć, że podczas pobytu nad Sekwaną w 1832 r. zajmował to samo lokum. Obecność Delfiny Potockiej podczas wieczoru sugeruje okres poprzedzający drugą połowę 1836 r., zanim opuściła ona Paryż na dłuższy czas.

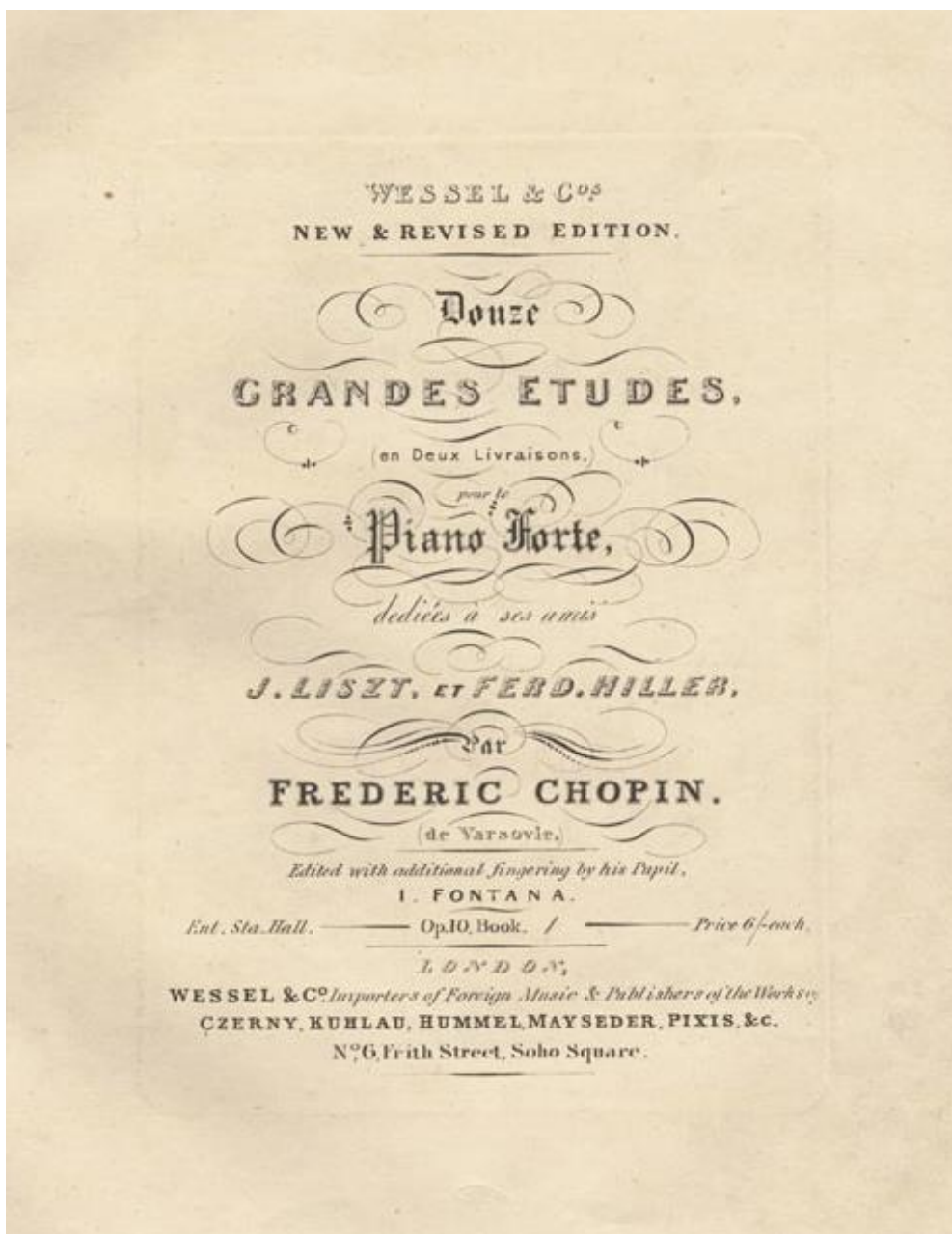
³⁶ Natalia Komar – córka hrabiego Stanisława Delfina Komara, młodsza siostra Delfiny Potockiej, uczennica Chopina w latach trzydziestych.

³⁷ M. Oliferko, *Fontana i Chopin...*, op.cit., s. 30.

³⁸ Zbiór ukazał się w oficynie Chapel, na New Bond Street. Albert Sowiński, *Musiciens polonais et slaves anciens et modernes*, Paryż: Librairie Adrien le Clere et Cie 1854, s. 193.

³⁹ List do Ludwiki Jędrzejewiczowej z 2 lipca 1852 r., M. Oliferko, *Fontana i Chopin...*, s. 153. Co ciekawe, w pierwszych publikacjach wskazywano słusznie rok 1835 jako moment przybycia Fontany do Paryża lub unikano wskazywania granic czasowych, odwołując się do „paroletniego” okresu pobytu Fontany na Wyspach Brytyjskich. Pierwszy, jako rok powrotu Fontany na bruk paryski, błędną datę 1837 r. podał F. Hoesick (*Chopiniana*, op.cit., s. 6). Nie negował jednak obecności Fontany nad Sekwaną w 1835 roku, stwierdzając nawet, że w tym czasie „występował [Fontana] kilkakrotnie w stolicy Francji ze znacznym powodzeniem na estradzie koncertowej, a jednocześnie oddawał się pracy kompozytorskiej, wydając w Paryżu cały szereg kompozycji fortepianowych”. Zarówno przyjęte przez Hoesicka datowanie, jak i stwierdzenie o pracy kompozytorskiej oraz faktu wydawania przez Fontanę własnych kompozycji w tym okresie jest nie do przyjęcia. Rok 1837 – jako datę ponownego osiedlenia się Fontany we Francji przyjęli błędnie za Hoesickiem pozostali badacze, podając odtąd, że mieszkał on w Londynie w latach 1833–37 (ewent. 1833–36) lub informując wymijająco, że w latach 1833–37 przebywał bądź w Paryżu bądź w Londynie. Ze współczesnych badaczy na poprawną datę uwagę zwróciła dotąd jedynie Hanna Wróblewska-Strauss (H. Wróblewska-Strauss, *Listy Jane Stirling do Ludwiki Jędrzejewiczowej*, „Rocznik Chopinowski” nr 8 (1980), s. 146). Jeszcze inną interpretację faktów proponował Oskar Kolberg, który twierdził, że Fontana przybył do Paryża po raz pierwszy w 1834 roku (*Korespondencja Oskara Kolberga*, cz. III, ss. 725–726, zob. przyp. 19).

dotarł w lipcu 1835 roku⁴⁰, by wreszcie osiąść tam na dłuższy czas i na wiele lat zbliżyć się do swego niedoścignionego mistrza.

Ilustracja 3. *Douze grandes études [...] par Frédéric Chopin (de Varsovie).*

Edited with additional fingering by his pupil, I. Fontana, op. 10, Wessel [1840].

⁴⁰ 3 lipca 1835 r. Fontana pisał ze stolicy Anglii do Zgromadzenia Polaków w Londynie: „za kilka dni Anglię opuszczam.” (zbiory Biblioteki Polskiej w Paryżu). 30 września 1835 r. zaś Konstanty Gaszyński donosił S.E. Koźmianowi: „Słowaczyński pis[ze] z Paryża, że Fontana jest tam od [dwóch?] miesięcy”. *Listy Konstantego Gaszyńskiego do S.E. Koźmiana z lat 1832–1858*, opr. Zbigniew Jabłoński, „Archiwum literackie”, t. I – *Miscellanea z okresu romantyzmu*, Wrocław 1956, s. 191.